

demos

Jaargang 32
Maart 2016

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

3

NIDI

inhoud

- 1 Godsdienstige plechtigheden blijven belangrijk bij geboorte, huwelijk en overlijden
- 4 Samenleven over grenzen: Ghanese paren in Nederland en het Verenigd Koninkrijk
- 7 Ghanezen in Nederland
- 7 Hadden demografen V&D kunnen redden?
- 8 Doorwerken na pensioen in Europa

Foto: Roel Wijnants/Flickr

Godsdienstige plechtigheden blijven belangrijk bij geboorte, huwelijk en overlijden

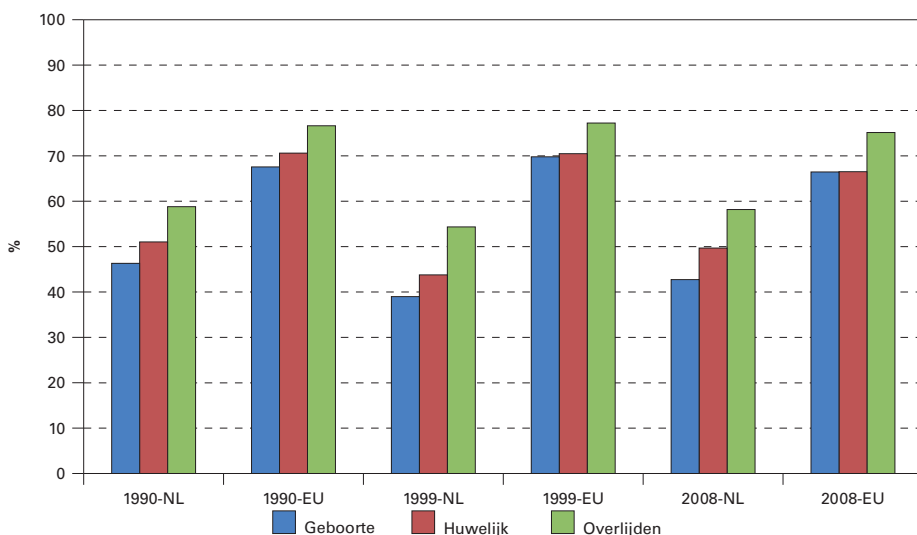
ELLEN DINGEMANS

De rol van godsdienst in onze samenleving is steeds kleiner geworden. Maar ondanks de sterke afname van bijvoorbeeld kerkbezoek zijn er nog steeds levensgebeurtenissen waarbij godsdienstige plechtigheden een belangrijke rol kunnen spelen, zoals bij geboorte, huwelijk of het overlijden van een dierbare. In hoeverre hechten Nederlanders nog waarde aan een godsdienstig plechtigheid bij deze gebeurtenissen? In ieder geval minder dan andere Europeanen, zo lijkt het.

Na een periode van sterke verzuiling is de Nederlandse samenleving de afgelopen eeuw in snel tempo gesecculariseerd. Binnen protestante stromingen zette al aan het einde van de negentiende eeuw een geleidelijke afname in kerkelijke gezindte in. Onder katholieken startte het proces van secularisering pas veel later, vanaf 1960. In het oktobernummer van *Demos* in 2015 hebben Hans Schmeets en Carly van Mensvoort ook gewezen op de ontkerkelijking van Nederland. Zij lieten zien dat statistieken over het behoren tot een religieuze gemeenschap weinig zeggen over hoe betrokken mensen zijn binnen de religieuze gemeenschap in termen van frequente kerkgang. Alhoewel het aandeel katholieken in het zuiden van Nederland nog relatief hoog is, is het percentage dat regelmatig naar de kerk gaat erg laag in deze groep.

De afname in kerkelijke gezindte en kerkbezoek betekent niet per se dat godsdienst of religie tegenwoordig geen rol meer speelt onder Nederlanders. Cijfers van het Kaski-instituut – het onderzoekscentrum religie en samenleving van de Radboud Universiteit – laten zien dat er nog steeds een beroep op de kerken wordt gedaan bij belangrijke gebeurtenissen in het leven zoals de geboorte van een kind, de belofte van trouw

Figuur 1. De mate waarin men belang hecht aan een godsdienstige plichtigheid bij belangrijke levensgebeurtenissen in Nederland en Europa in 1990, 1999 en 2008

Bron: European Values Study, 1990, 1999, 2008 (alleen de landen die in alle jaren hebben deelgenomen).

aan een partner en het verlies van een dierbare. De godsdienstige plichtigheden kunnen helpen om, binnen de toegenomen diversiteit aan individuele vormen van godsdienstbeleving, gezamenlijk met deze belangrijke gebeurtenissen om te gaan. Hoeveel waarde er nog wordt gehecht aan deze godsdienstige plichtigheden is echter niet bekend.

Godsdienstige plichtigheden

Hoeveel waarde hechten Nederlanders aan een godsdienstige plichtigheid bij geboorte, huwelijk en overlijden, en is dat heel anders dan in andere Europese landen? Zowel in Nederland als in Europa wordt vooral een godsdienstige plichtigheid bij overlijden belangrijk gevonden (figuur 1). Het Europese gemiddelde ligt rond de 75 procent en dat lijkt weinig te veranderen over de tijd. In landen zoals Malta en Polen is het zelfs bijna 95 procent. Nederland is de hekkensluiter; 58 procent vindt een plichtigheid bij overlijden persoonlijk belangrijk. Een godsdienstige plichtigheid bij geboorte is het minst populair; ongeveer 40 procent geeft aan een plichtigheid bij geboorte persoonlijk belangrijk te vinden. Voor

huwelijk is dit iets hoger en gaat het richting 45 tot 50 procent. In Europa voeren, net zoals bij overlijden, Malta en Polen de lijst aan als het gaat om het belang van een plichtigheid bij geboorte en huwelijk. De hekkensluiter is Tsjechië waar slechts voor 1 op de 3 mensen zo'n plichtigheid belangrijk is.

Alhoewel we met de neergaande trend in regelmatig kerkbezoek wellicht ook een afnemend belang van godsdienstige plichtigheden zouden verwachten, is daar geen duidelijk bewijs voor te vinden in de data. Op wat kleine schommelingen na is het belang dat men hecht aan godsdienstige plichtigheden stabiel in Nederland en Europa. De verschillen tussen landen hangen natuurlijk voor een groot deel samen met de religiositeit van de bevolking. Maar op indicatoren voor religiositeit, zoals kerkgang en of men zichzelf kwalificeert als religieus, scoren verschillende landen minder hoog dan Nederland (en lijken daarin dus minder religieus), terwijl er in die landen meer belang wordt gehecht aan godsdienstige plichtigheden. Dit blijkt bijvoorbeeld het geval te zijn voor landen zoals België, Noorwegen en Spanje.

Wie hecht waarde aan godsdienstige plichtigheden?

Ondanks het feit dat de traditionele religies in Nederland hun dominante rol in de samenleving hebben verloren, vindt ongeveer de helft van de bevolking het nog belangrijk om een godsdienstige plichtigheid te houden bij belangrijke gebeurtenissen in het leven. Maar zijn er daarbij nog verschillen tussen sociale groepen? In de figuren 2 en 3 wordt gekeken naar verschillen tussen leeftijdsgroepen en tussen opleidingsniveaus in Nederland in 2008. Daarbij is onderscheid gemaakt naar frequentie van kerkgang. We veronderstellen dat mensen die regelmatig naar een kerk, moskee of ander gebedshuis gaan ook sterk zijn ingebed in de religieuze gemeenschap en dus, logischerwijs, ook belang hechten aan godsdienstige plichtigheden bij belangrijke levensgebeurtenissen.

In figuur 2 is duidelijk te zien dat mensen die minimaal maandelijks een kerk, moskee of ander gebedshuis bezoeken groot belang hechten aan een godsdienstige plichtigheid, vooral bij huwelijk en overlijden. Blijkbaar wordt een plichtigheid bij geboorte minder belangrijk gevonden, vooral door de jongste generatie (18 tot 29 jaar). Maar toch zegt nog meer dan 70 procent van hen dat een plichtigheid bij geboorte belangrijk is. Onder de groep die niet vaak naar een kerk, moskee of ander gebedshuis gaat, zien we dat godsdienstige plichtigheden ook nog van belang worden geacht. Vooral binnen het oudste cohort van vijftigplussers spelen dergelijke plichtigheden nog een rol. Een op de drie wenst een godsdienstige plichtigheid bij een geboorte, 40 procent bij een huwelijk en bijna de helft bij een overlijden. Tegen de algemene verwachting in, is het jongste cohort niet de generatie die het minste belang hecht aan godsdienstige plichtigheden. Vooral als het gaat om een plichtigheid bij het huwelijk wenst maar één op de vier mensen tussen de 30 en 49 een plichtigheid, terwijl dit voor het jongste cohort één op de drie is.

Foto: Roel Wijnants/Flickr

Ook opleidingsniveau is belangrijk als het gaat om het persoonlijke belang dat mensen hechten aan godsdienstige plechtigheden. Als we kijken naar de groep die niet of niet vaak naar een godsdienstige bijeenkomst gaat, dan zien we dat er onder hoger opgeleiden minder vaak belang wordt gehecht aan een godsdienstige plechtigheid dan onder lager opgeleiden (figuur 3). Toch vindt nog 40 procent van de hoger opgeleiden een plechtigheid bij een overlijden belangrijk. Voor een huwelijk is dit bijna 30 procent en voor een geboorte zo'n 25 procent. Voor mensen die regelmatig een godsdienstige bijeenkomst bezoeken blijft opleidingsniveau veel minder verschil te maken. Over het algemeen vinden mensen van alle opleidingsniveaus het belangrijk om bij belangrijke levensgebeurtenissen een godsdienstige plechtigheid te houden. Alleen als het gaat om geboorte, zien we dat mensen met een hoog opleidingsniveau vaker belang hechten aan een plechtigheid dan lager opgeleiden.

Stabiele opvattingen

Godsdienstige plechtigheden – ook wel gezien als overgangsrituelen – zijn nog steeds van belang in Nederland. Vooral aan plechtigheden bij huwelijk en overlijden wordt nog belang gehecht. De grote verschillen tussen frequente kerkgangers en mensen die veel minder vaak of nooit een godsdienstige bijeenkomst bezoeken liggen natuurlijk voor de hand. Toch is het opvallend dat ook van de mensen die niet vaak of zelfs nooit een godsdienstige bijeenkomst bezoeken, nog een substantiële groep een godsdienstige plechtigheid wenst, vooral bij een overlijden. Wat betreft leeftijd zien we dat behalve onder de oudere generaties die vaak nog opgegroeid zijn in een sterk religieuze omgeving, ook van de jongere generatie nog een substantieel deel een godsdienstige plechtigheid wenst. Dit zou kunnen samenhangen met een terugkerend belang van religie, maar het kan ook gestoeld zijn op een tegemoetkoming aan de wensen van (groot)ouders en andere familieleden.

Ook de stabiliteit van de opvattingen over godsdienstige plechtigheden in de tijd is opvallend, vooral omdat cijfers van het Kaski-instituut juist een voortdurende daling laten zien in de daadwerkelijke uitvoering van godsdienstige rituelen bij belangrijke levensovergangen. Mogelijk hebben de traditionele godsdienstige plechtigheden nog wel een vertrouwde plek in ons waardensysteem, ondanks de toenemende diversiteit in levensovertuigingen en religies. De manier waarop we die belangrijke gebeurtenissen in het leven vormgeven is echter steeds gevarieerder en er komen dus steeds meer alternatieven. Een belangrijke vraag voor de toekomst blijft daarom in hoeverre de waarde die men hecht aan godsdienstige plechtigheden ook wordt vertaald in uiteindelijk gedrag.

Ellen Dingemans, NIDI,
e-mail: dingemans@nidi.nl

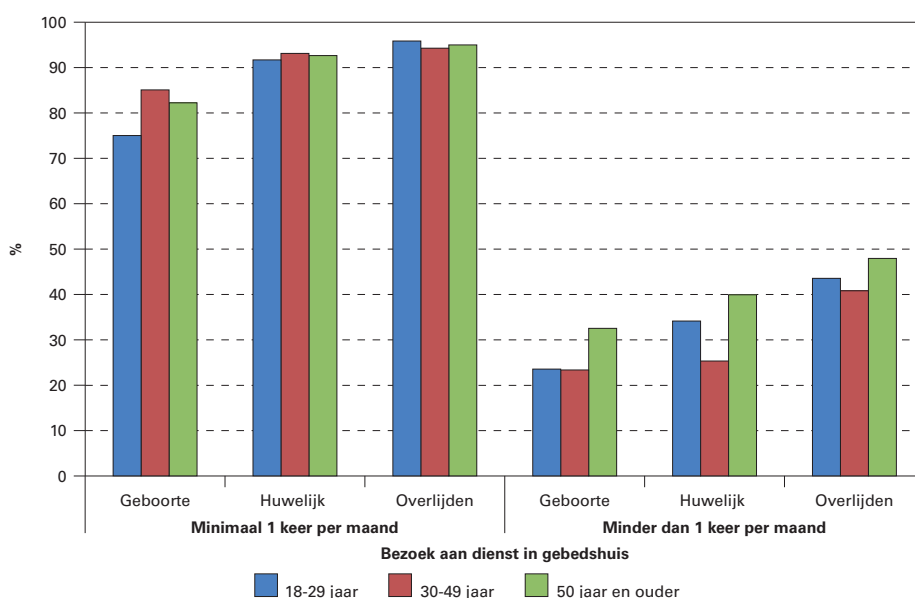
LITERATUUR:

- Schmeets, H. en C. van Mensvoort (2015), Religieuze betrokkenheid in Nederland, Demos, 31 (9), pp. 4-7.

Binnen het grootschalige en longitudinale onderzoeksproject 'European Values Study' (EVS) zijn Europeanen, waaronder ook Nederlanders, ondervraagd over hun normen en waarden ten aanzien van onder andere werk, familie, politiek en religie (www.europeanvaluesstudy.eu). Inmiddels telt de EVS vier meetmomenten, namelijk in 1981, 1990, 1999 en 2008. In totaal zijn zo'n 70.000 Europeanen van 18 jaar en ouder bevestigd. Het aantal landen dat deelneemt aan het onderzoeksproject is steeds verder uitgebreid, tot 47 landen in 2008.

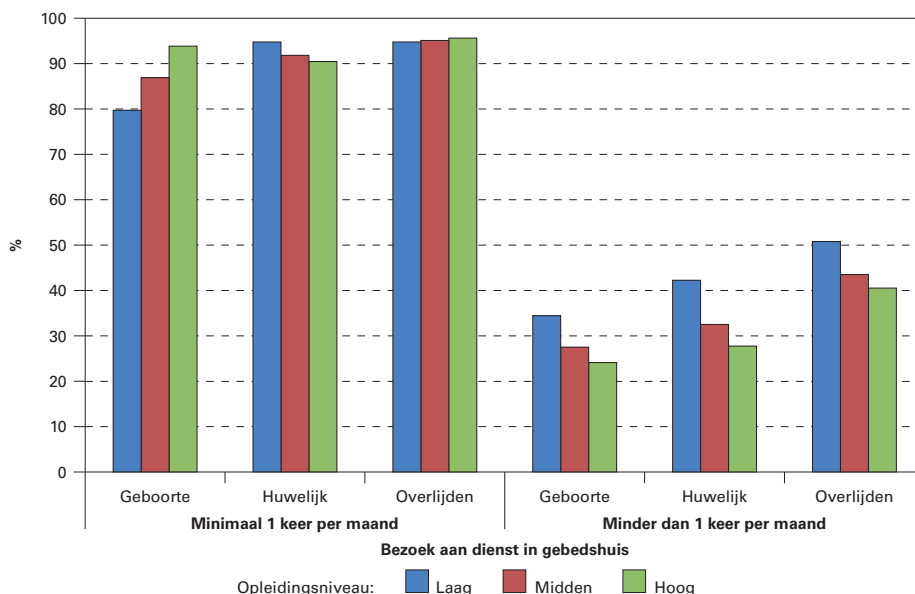
In de EVS zijn vragen opgenomen over het belang van godsdienstige overgangsrituelen sinds het tweede meetmoment van het onderzoek in 1990. Ook in de daarop volgende meetmomenten in 1999 en 2008 is naar het belang van deze rituelen gevraagd. De vraag luidde: "Vindt u het persoonlijk belangrijk dat er een godsdienstige plechtigheid wordt gehouden bij de volgende gebeurtenissen?". Er is voor de term 'godsdienstige plechtigheid' gekozen om verschillende religieuze stromingen te omvatten: van katholieke en protestantse plechtigheden, die traditioneel dominant waren in Nederland, tot plechtigheden in de synagoge of moskee. Respondenten konden voor de gebeurtenissen 'geboorte', 'huwelijk' en 'overlijden' antwoorden met 'ja' of 'nee'.

Figuur 2. De mate waarin men belang hecht aan godsdienstige plechtigheden naar leeftijd en hoe vaak men een kerk, moskee of ander gebedshuis bezoekt in Nederland

Bron: European Values Study, Nederland, 2008.

Figuur 3. De mate waarin men belang hecht aan godsdienstige plechtigheden naar opleidingsniveau en hoe vaak men een kerk, moskee of ander gebedshuis bezoekt in Nederland

Bron: European Values Study, Nederland, 2008.

Samenleven over grenzen: Ghanese paren in Nederland en het Verenigd Koninkrijk

KIM CAARLS

Niet alle migranten die zich in Nederland vestigen willen zich met hun gezin herenigen. Nieuw onderzoek naar Ghanese migranten wijst uit dat familie- en gezinsrelaties over de grenzen heen langdurig kunnen blijven bestaan: living apart together across borders. Een streng migratiebeleid kan het onderhouden van deze zogenoemde transnationale familierelaties echter bemoeilijken.

Foto: Adam Cohn/Flickr

De gangbare opvatting dat alle migranten zich hier in Nederland willen herenigen door de rest van het gezin hierheen te halen, getuigt van een gebrek aan inzicht in de familieverbanden waarbinnen sommige migranten leven. Langdurige familie- en gezinsrelaties kunnen over grenzen heen blijven bestaan en voor sommigen zelfs aansluiten bij gangbare sociaal-culturele praktijken

uit het land van herkomst. Om deze langdurige relaties over grenzen heen te onderhouden blijven familie- en gezinsleden met elkaar in contact, wat veelal ook gepaard gaat met de wens om elkaar te bezoeken. Voor het in stand houden en vormgeven van deze langdurige grensoverschrijdende relaties kan een restrictief migratiebeleid echter ondermijnend zijn. Een streng migratiebeleid bemoeilijkt bijvoorbeeld het heen-en-weer reizen van migranten, onder meer door hoge kosten van verblijfsvergunningen en moeilijk te verkrijgen toeristenvisa. Hierdoor wordt het lastig, zo niet onmogelijk, om familie in het land van herkomst te bezoeken of voor de achtergebleven familie om in Nederland op bezoek te komen.

Transnationale familierelaties, dus relaties die nationale grenzen overschrijden, vormen onder Ghanese migranten geen uitzondering. Het komt vaak voor dat niet het hele gezin migreert, maar slechts één of enkele leden van het gezin. De redenen dat niet alle gezinsleden mee migreren kunnen verschillend zijn. Het kan enerzijds een bewuste keuze zijn, bijvoorbeeld vanwege de baan van een van de gezinsleden of de scholing van de kinderen in het land van herkomst. Anderzijds kan het zijn dat gezinsleden wel mee willen migreren maar dat het strenge migratiebeleid in het beoogde land van aankomst de reden is waarom zij niet kunnen meekomen.

Het bestuderen van dergelijke grensoverschrijdende familie- en gezinsrelaties vraagt om een transnationale benadering waarbij een van de centrale uitgangspunten is dat migranten altijd te maken hebben met meerdere contexten: migranten gaan een relatie aan met het leven in het land van aankomst en tegelijkertijd zijn en blijven zij vaak intensief betrokken bij de levens van familie en vrienden in het land van herkomst.

Het land van herkomst

Een sprekend voorbeeld van het belang van context is de rol die familiale normen en waarden spelen: terwijl in Westerse landen vaak de nadruk wordt gelegd op het individu en het kerngezin, wordt het Afrikaanse familieleven vaak gekarakteriseerd door familiebanden die verder reiken dan het kerngezin. In deze zogenoemde

Tabel 1. Samenleven versus 'Living apart together' (LAT) onder Ghanese migranten en niet-migranten, 21-35 jaar, 2009/2010

Respondenten (21-35 jaar):	Totaal		Niet-migranten		Migranten	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
- altijd alleenstaand	53	6,1	34	6,9	19	5,1
- samenwonend, nooit LAT	273	31,4	153	30,9	120	32,2
- LAT in Ghana (voor migranten: vóór migratie)	328	37,8	308	62,2	20	5,4
- LAT door migratie	138	15,9	0	0,0	138	37,0
- LAT zowel in Ghana vóór migratie als door migratie	76	8,8	0	0,0	76	20,4
Totaal	868	100,0	495	100,0	373	100,0

Bron: MAFE-Ghana survey (2009-2010).

extended families omvat een huishouden vaak ook de grootouders, ooms, tantes en overige familieleden. Dat bijna de helft (43%) van alle huishoudens die in de Ghanese steden Accra en Kumasi zijn onderzocht ten minste één lid heeft dat gemigreerd is, heeft te maken met deze uitgebreide opvatting over wie bij het huishouden horen.

In veel Westerse landen is het vanzelfsprekend dat leden van het kerngezin onder één dak leven. Deze fysieke nabijheid wordt door Ghanese echter niet als noodzakelijke voorwaarde gezien voor het functioneren van een gezin. Partners leven vaker gescheiden van elkaar en ook jonge kinderen wonen niet altijd bij hun ouders, wat niet per se het gevolg is van een echtscheiding. Zoals tabel 1 laat zien komt het geografisch gescheiden leven van partners veel voor in Ghana, zowel onder migranten (63%) als onder niet-migrant (62%). Internationale migratie is dus niet de exclusieve oorzaak van deze levensstijl. Een transnationale relatie kan zo worden beschouwd als een voortzetting van het in Ghana wijdverbreide 'living apart together' (LAT).

Samenleven over grenzen: verschillen tussen Nederland en het Verenigd Koninkrijk

Internationale migratie zorgt voor variatie in familievormen. Zo kunnen gezinnen als geheel migreren of slechts voor een deel, kan gezinshereniging plaatsvinden in ofwel het land van herkomst ofwel het land van aankomst en kunnen gezinnen ook ontstaan in het land van aankomst. Er zijn weinig gegevens over deze verschillende, soms grensoverschrijdende, familie- en gezinsvormen en over de mate waarin zij voorkomen. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft bijvoorbeeld alleen informatie over de gezinsleden die in Nederland wonen. Mede door het gebrek aan informatie/cijfers hierover kan het gebeuren dat in het huidige maatschappelijke debat over familie en migratie gezinsmigratie vaak als een probleem wordt gezien en voorgesteld als de meest voorkomende route van migranten naar Europa. Bovendien wordt vaak gedacht dat alle migranten willen herenigen met hun families en dat ze dat willen doen in het land van aankomst. De werkelijkheid is echter genuanceerder. Juist transnationale relaties komen onder de Ghanese in dit onderzoek veel voor en kunnen langdurig worden onderhouden. Zowel Ghanese ouders en kinderen als partners kunnen geografisch gescheiden leven gedurende vele (soms tientallen) jaren.

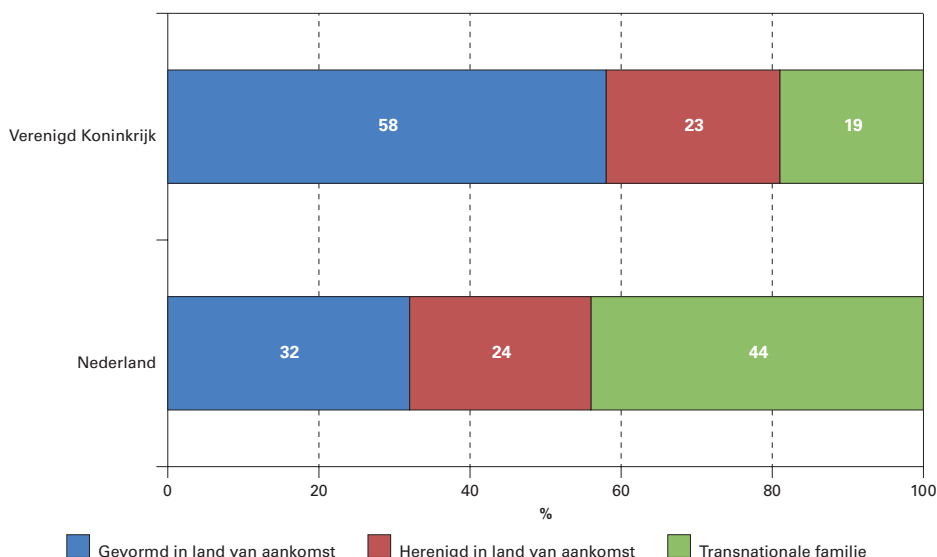
Twee van de belangrijkste migratielanden voor Ghanese – Nederland en het Verenigd Koninkrijk – zijn op dit punt met elkaar vergeleken. Hoewel beide landen de laatste jaren een restrictiever migratiebeleid zijn gaan voeren, werden in Nederland (ten tijde van de survey) in vergelijking strengere voorwaarden aan gezinshereniging gesteld, zoals onder andere een integratie- en taaltest in het land van herkomst, hoge inkomenseisen (120 procent boven het sociaal minimum) en hoge kosten voor verblijfsvergunningen. Zoals figuur 1 laat zien, komen transnationale families in Nederland meer voor dan in het Verenigd Ko-

Voor het onderzoek naar transnationale Ghanese paren is zowel de context van het land van herkomst als die het land van aankomst meegenomen. Daarnaast zijn gezinnen en/of partners bestudeerd die niet gemigreerd zijn en de culturele en familiale normen van het land van herkomst mee in ogenschouw genomen. Polygame relaties zijn niet in het onderzoek meegenomen. Hoewel polygamie in Ghana illegaal is, komt het toch regelmatig voor. De informatie over polygame huwelijken binnen de Ghanese MAFE-survey (zie hierna) is echter beperkt en om die reden is polygamie buiten beschouwing gelaten in de analyses.

De eerste fase van het onderzoek bestond uit een exploratief kwalitatief onderzoek in Ghana. Om inzicht te krijgen in de verschillende vormen van deze zogenoemde transnationale relaties en de manier waarop deze relaties ervaren werden zijn er interviews (N = 45) gehouden met Ghanese mannen en vrouwen die ervaring hadden (of in het verleden gehad hebben) met grensoverschrijdende relaties. De tweede fase van het onderzoek is gebaseerd op de analyses van de Ghanese survey data (N = 1.665) van het 'Migration between Africa and Europe' (MAFE) project. In de periode 2009-2010 zijn de gegevens zowel in het land van herkomst Ghana, in de Accra- en de Kumasi-regio, als in twee landen van aankomst (Nederland, voornamelijk in Den Haag, Amsterdam en Almere, waar 75% van alle Ghanese in Nederland wonen (CBS, 2009); en het Verenigd Koninkrijk, vooral in Londen) verzameld. Dit maakte het mogelijk om enerzijds Ghanese families gelijktijdig in Nederland en het Verenigd Koninkrijk en in Ghana te onderzoeken, en anderzijds een vergelijking te maken van Ghanese met en zonder migratie-ervaring. In het MAFE-project is ook naar de biografische levensgeschiedenis van de geïnterviewde Ghanese gevraagd. Hierdoor is gedetailleerde informatie beschikbaar over verschillende zaken zoals relatiegeschiedenissen, kinderen, samenlevingsvormen, gezinshereniging en scheiding. Dankzij deze retrospectieve gegevens was het mogelijk om de situatie van Ghanese gedurende een langere periode te bestuderen, waarbij rekening kon worden gehouden met de veranderende historische en geografische situatie.

ninkrijk en is gezinshereniging en -vorming hier minder waarschijnlijk dan in het Verenigd Koninkrijk. Historisch gezien is al langer sprake van migratie tussen Ghana en het Verenigd Koninkrijk, met als gevolg dat Ghanese gemiddeld genomen langer in het Verenigd Koninkrijk verblijven. Ghanese in het Verenigd Koninkrijk hebben daarom meer tijd gehad voor gezinshereniging. Ook vormt de Engelse taal minder een barrière, omdat deze ook in het Ghanese onderwijs de officiële taal is. Bovendien is het nationale onderwijssysteem in Ghana vergelijkbaar met dat in het Verenigd Koninkrijk, waardoor opleidingen en opleidingsniveaus beter op elkaar aansluiten. Opleidingen van Ghanese worden in ons land

Figuur 1. Verdeling van de typologie van familievormen van Ghanese migranten naar land van aankomst*

* Gewogen percentages.

Bron: MAFE-Ghana survey (2009-2010).

Foto: bdinphoenix/Flickr

niet altijd erkend. Dat maakt Nederland voor hen minder aantrekkelijk, maar dat betekent ook dat hun kansen op een goed betaalde baan kleiner zijn en dat heeft consequenties voor het inkomen. Aangezien een van de condities voor gezinshereniging een inkomenseis is (van 120% van het minimum inkomen), is het ook daardoor voor Ghanese in Nederland moeilijker om te herenigen dan in het Verenigd Koninkrijk.

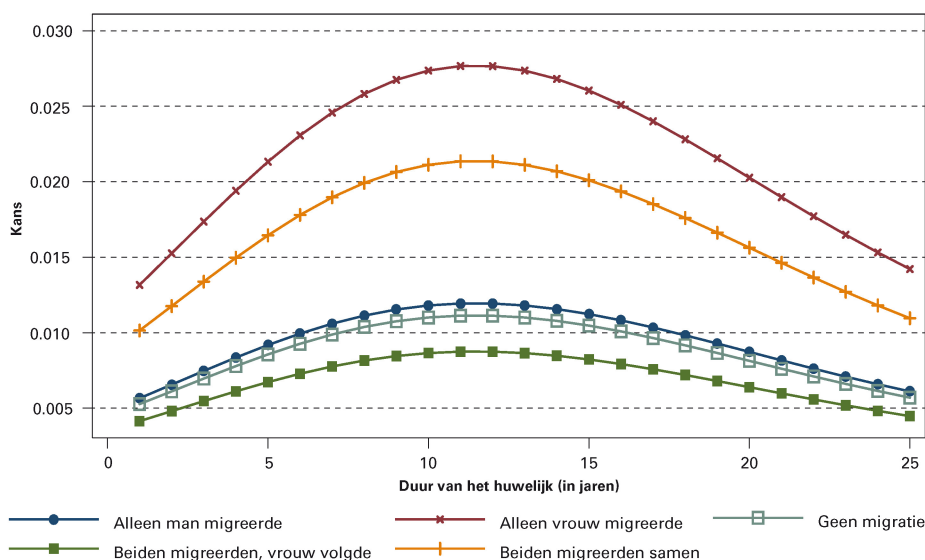
Hoewel de sociaaleconomische positie in Nederland voor bepaalde migranten dus een barrière opwerpt voor gezinshereniging, zien we dat een hoge sociaaleconomische status voor migranten juist mogelijkheden voor een transnationale levensstijl heeft gecreëerd. Vooral in Nederland is te zien dat hoger opgeleide Ghanese ervoor kiezen om in transnationaal verband te leven. In het Verenigd Koninkrijk is het omgekeerde het geval, hoger opgeleide Ghanese kiezen daar vaker

voor gezinshereniging. Dit heeft er mogelijk mee te maken dat hoger opgeleide Ghanese in het Verenigd Koninkrijk meer kansen op de arbeidsmarkt hebben, wat hereniging vergemakkelijkt.

Gezinshereniging

Welke factoren zijn nu van belang bij het al dan niet herenigen van het gezin na een periode van transnationaal familieleven? Gezien de politieke en publieke controverses over gezinshereniging van migranten in Nederland is er – verrassend genoeg – nog maar weinig onderzoek gedaan naar de feitelijke hereniging van migrantenfamilies. Als we kijken naar zowel geregistreerde gezinshereniging als feitelijke gezinshereniging, zijn de belangrijkste bevindingen dat a) Ghanese migranten niet altijd kiezen voor gezinshereniging, b) transnationale families voor een aanzienlijk deel herenigen door middel van terugkeer naar het land van herkomst, en c) migranten niet uitsluitend via het gezinsherenigingsbeleid herenigd worden met familieleden.

Figuur 2. De kans op echtscheiding voor Ghanese paren met en zonder migratie-ervaring

Bron: MAFE-Ghana survey (2009-2010).

Er blijkt een aantal elementen te zijn die de kans op hereniging tussen de migrant en zijn of haar partner in het land van aankomst verminderen. Zo blijkt het opleidingsniveau van de achtergebleven partner van groot belang te zijn. Hoe hoger opgeleid die partner is, des te kleiner is de kans op hereniging, wat in overeenstemming is met onderzoek naar westerse LAT-relaties. Een reden hiervoor kan zijn dat in Ghana hoger opgeleiden redelijke kansen hebben op de arbeidsmarkt. Bovendien kunnen hoger opgeleide migranten zich vaker een transnationale levensstijl veroorloven. Zij kunnen bijvoorbeeld gemakkelijker heen-en-weer reizen tussen land van aankomst en land van herkomst doordat zij niet alleen beschikken over financiële middelen maar ook over de nodige documenten om het land van aankomst in en uit te reizen. Gezinshereniging is ook moeilijk haalbaar voor de meer kwetsbare migranten met

een lagere sociaaleconomische status. Migranten die na 2004 in Europa arriveerden, een periode die gekenmerkt wordt door een steeds restrictiever beleid, hebben ook een verminderde kans op hereniging. Voor sommigen is een transnationale relatie dus het gevolg van een keuze, terwijl het voor anderen de uitkomst lijkt te zijn van het migratiebeleid en/of de sociaaleconomische omstandigheden.

Migratie en echtscheiding

De relatie tussen migratie en echtscheiding is eveneens een onderwerp dat tot nu toe onderbelicht is gebleven. Vaak wordt een immigrantenpopulatie in een land vergeleken met de autochtone bevolking, om zo te onderzoeken of migranten meer of minder scheiden. Door Ghanese migranten echter te vergelijken met Ghanese die niet gemigreerd zijn, kan de invloed van internationale migratie op echtscheiding beter in kaart worden gebracht.

Hoewel migratie doorgaans wordt geassocieerd met een grotere kans op echtscheiding, blijkt dit niet noodzakelijk voor Ghanese paren te gelden. In tegendeel, migratie leidt alleen onder specifieke voorwaarden tot meer echtscheiding. Wanneer de vrouw migreert kan het zo zijn dat zij alleen migreert en haar man achterlaat, of het koppel migreert tegelijkertijd: in beide gevallen is de kans op echtscheiding hoger dan voor paren zonder migratie-ervaring (zie figuur 2). Bovendien is de kans op echtscheiding groter wanneer deze vrouwen naar een Westers land migreren, dan wanneer vrouwen naar een ander Afrikaans land migreren. Mogelijke redenen hiervoor zijn dat door migratie de rolverdeling binnen de familie verandert (de vrouw als kostwinner, de man die zorgdraagt voor het huishouden), en dat deze vrouwen in aanraking komen met andere opvattingen over man-vrouwrelaties. Opvallend ge-

noeg is de kans op echtscheiding niet hoger wanneer de man alleen migreert, en is de kans zelfs kleiner wanneer de man migreert en zijn vrouw later volgt.

Conclusie

Om een beter begrip van het familie- en gezinsleven van migranten te krijgen is het belangrijk dat men rekening houdt met de verschillende contexten of maatschappelijke situaties waarbinnen dit familie- en gezinsleven plaatsvindt. Ten eerste is inzicht in de culturele en familiale situatie van het land van herkomst hiervoor van belang. Met de vergelijking van migranten en niet-migrant krijgt men niet alleen inzicht in hoe internationale migratie van invloed is op de wijze waarop een transnationale familie samenleeft, maar men begrijpt ook beter de effecten van migratie op het familieleven van migranten. Ten tweede heeft de culturele, juridische en beleidsmatige context van het land van aankomst invloed op de manier waarop transnationale families leven. Een goed voorbeeld is het restrictieve migratiebeleid, dat in hoge mate de wijze beïnvloedt waarop Ghanese migranten hun levens leiden, hoe de transnationale families waarvan zij deel uitmaken worden gevormd, zich ontwikkelen, veranderen of ook uiteenvallen.

Dit artikel is gebaseerd op het proefschrift van Kim Caarls *'Living Apart Together Across Borders. How Ghanaian couples form, transform, or dissolve in the context of international migration'*. Universiteit Maastricht, 2015.

Kim Caarls, NIDI, e-mail: caarls@nidi.nl

demodata

GHANEZEN IN NEDERLAND

In Nederland woonden op 1 januari 2015 bijna 23 duizend Ghanese; iets meer vrouwen (51%) dan mannen. De meeste Ghanese wonen in het Westen van het land. Ruim de helft (52%) van de Ghanese woont in Amsterdam. De Ghanese vormen 0,14 procent van de totale bevolking en 1,1 procent van alle niet-westerse allochtonen in Nederland.

Nr.	Gemeente	Aantal Ghanese	% van de bevolking
1	Amsterdam	11.884	1,45
2	Den Haag	2.243	0,44
3	Almere	1.287	0,65
4	Rotterdam	1.017	0,16
5	Utrecht	324	0,10
6	Haarlemmermeer	277	0,19
7	Eindhoven	271	0,12
8	Zaandam	230	0,15
9	Tilburg	223	0,11
10	Diemen	220	0,83
11	Breda	184	0,10
12	Purmerend	177	0,22
13	Haarlem	172	0,11
14	Nijmegen	151	0,09
15	Lelystad	131	0,17
16	Delft	125	0,12
17	Zoetermeer	120	0,10
18	Amstelveen	119	0,14
19	Groningen	117	0,06
20	Arnhem	112	0,07
Nederland		22.881	0,14

Bron: CBS.

column

HADDEN DEMOGRAFEN V&D KUNNEN REDDEN?

De Nederlandse samenleving vergrijsst. Toch is verjonging vaak nog het parool. Dat geldt in omroepland waar om de zoveel tijd een ervaren presentator – of vaker nog presentatrice – wordt afgedankt, bij politieke partijen als in aanloop naar de verkiezingen een nieuwe lijst wordt samengesteld en het was een aantal jaren geleden ook het antwoord van V&D op het teruglopende aantal klanten in de winkel. Zolang sprake is van een ‘jonge’ bevolkingsopbouw lijkt verjonging een logische reactie op de veranderende samenstelling van het kijkersbestand, het electoraat of het winkelend publiek. In een vergrijzende samenleving lijkt die reactie minder logisch. Niet alleen vanuit het perspectief van de aantallen: er zijn nu eenmaal meer ouderen en minder jongeren. Maar ook vanuit het perspectief van het gedrag van de verschillende leeftijdsgroepen. Ouderen hebben vaste kijkpatronen ontwikkeld, zijn trouwe stembusgangsters en kwamen van jong af aan bij V&D. Als kind aan de hand van hun moeder die er knopen of elastiek kocht, als tiener voor hun schoolagenda en later als volwassene voor een wekkerradio, een trui of een cd. Natuurlijk, ook ouderen

kijken steeds vaker naar ‘Uitzending gemist’ en YouTube, slaan ook wel eens een verkiezing over en kopen steeds meer via internet. Maar die vaste patronen zitten er – meer dan bij jongeren die hun eigen patronen ontwikkelen en die van hun (groot)ouders al snel als fossiel bestempelen – wel in en worden niet van de ene op de andere dag losgelaten. En dan hebben we het nog niet gehad over het verschil in koopkracht tussen de huidige generaties oud en jong. De tragiek is dat de ‘traditionele’ verjongingsreflex door het management van V&D het zicht heeft belemmerd op de kansen die traditioneel gedrag van ouderen het warenhuis had kunnen bieden. Meer focus op de oudere klant had weliswaar niet automatisch de redding van het concern betekend. Maar het had ook de oudere medewerkers in elk geval de overtuiging geboden dat echt alles geprobeerd was om de catastrofe voor het ooit zo succesvolle familiebedrijf af te wenden. Demografen alleen hadden het concern niet gered, maar samen met gedragswetenschappers waren ze wellicht een eind gekomen.

Joop Schippers is hoogleraar Arbeidseconomie aan de Universiteit Utrecht en lid van de Wetenschapscommissie van het NIDI

Doorwerken na pensioen in Europa

De tijd dat werknemers bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd de arbeidsmarkt definitief vaarwel zeggen ligt achter ons. Het percentage ouderen dat werkt na de officiële pensioenleeftijd stijgt in Nederland en in de meeste andere Europese landen. De maatschappelijke acceptatie van werken na pensioen verschilt echter sterk in Europa.

Lange tijd was het in Nederland en in de meeste Europese landen gebruikelijk om vervroegd met pensioen te gaan. Voor de meeste ouderen betekende dit een definitief einde van de arbeidscarrière. Werken na de AOW-gerechtigde leeftijd van 65 kwam nauwelijks voor. De laatste jaren is hier verandering in gekomen. In 2002 was bijvoorbeeld zo'n 6 procent van de Nederlandse 65-plussers actief in een betaalde baan. Dit is toegenomen tot ruim 12 procent in 2012; een verdubbeling in tien jaar tijd. De trend naar doorwerken na pensioen past prima in beleid dat is gericht op langer doorwerken van ouderen. Tot nu toe richt dit beleid zich vooral op het stimuleren van ouderen die de AOW-gerechtigde leeftijd nog niet hebben bereikt om langer door te werken. Maar recent zijn ook maatregelen genomen om het inzetten van AOW-gerechtigden aantrekkelijker te maken voor werkgevers. Op die manier wordt geprobeerd de mogelijkheden voor ouderen om aan het werk te blijven uit te breiden. Maar hoe wordt hierover gedacht in het publieke debat?

Gegevens van een speciale editie van de Eurobarometer in 2011 werpen licht op deze vraag. Europeanen in 34 verschillende landen hebben de vraag beantwoord of zij vinden dat werken na de officiële pensioenleeftijd mogelijk moet zijn of niet. De figuur laat zien dat zo'n 60 pro-

cent van de Europeanen vindt dat gepensioneerd actief moeten kunnen zijn in betaald werk. Maar de verschillen tussen de landen zijn groot. In Nederland is er een grote mate van steun voor het idee dat ouderen moeten kunnen doorwerken na de pensioenleeftijd – zo'n 90 procent van de ondervraagden stemt in met deze stelling. Samen met landen als Denemarken, Groot-Brittannië en Noorwegen voert Nederland daarmee de lijst aan. Veel minder vanzelfsprekend is doorwerken na pensioen in landen als Griekenland, Italië en Macedonië. Daar steunt slechts een kleine minderheid, ongeveer een op de drie à vier mensen, het idee.

Hoewel doorwerken na de pensioenleeftijd als positief kan worden gezien, is er mogelijk ook een keerzijde. In Nederland wees de Raad van State onlangs op de mogelijkheden van verdringing op de arbeidsmarkt. Door de flexibele inzetbaarheid van gepensioneerd zouden oudere niet-gepensioneerde werknemers minder kans hebben op de arbeidsmarkt. Aangezien de maatschappelijke acceptatie van doorwerken na pensioen in Nederland groot is, lijkt dit aspect bij ons minder van belang in de vorming van de publieke opinie. Toch is dit in sommige landen mogelijk anders waardoor doorwerken na pensioen niet overal en altijd wenselijk wordt geacht.

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en wil de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken bevorderen.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding wordt op prijs gesteld. Graag ontvangt de redactie een bewijsexemplaar. De personen op de foto's komen niet in de tekst voor en hebben geen relatie met hetgeen in de tekst wordt beschreven.

Het NIDI is een instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en is geaffilieerd met de Rijksuniversiteit Groningen. Het NIDI houdt zich bezig met onderzoek naar bevolkingsvraagstukken.

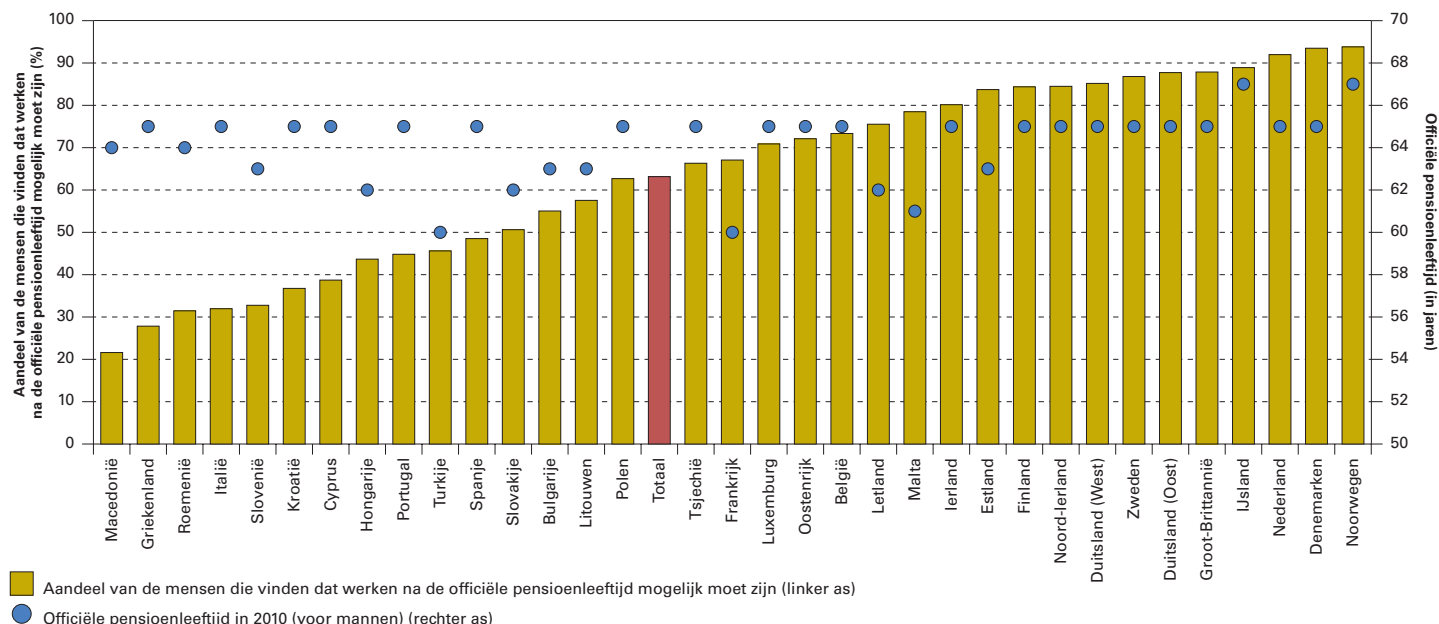
colofon

DEMOS	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Nico van Nimwegen, hoofdredacteur Ingrid Esveldt, eindredacteur Harry van Dalen, redacteur Peter Ekamper, (web)redacteur Fanny Janssen (RUG), redacteur
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	demos.nidi.nl / www.nidi.nl
Abonnementen	gratis
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	www.up-score.nl

Ekatrina Novikova en Ellen Dingemans,
NIDI, e-mail: dingemans@nidi.nl

Ekatrina Novikova was tijdens het schrijven van dit artikel als stagiaire verbonden aan het NIDI.

Steun voor doorwerken na de officiële pensioenleeftijd in relatie tot de officiële pensioenleeftijd, per land, 2011

Bron: Eurobarometer 2011 (Steun voor doorwerken), OESO 2011 en Official Social Security Website (pensioenleeftijd).